



ГОДИШНИК НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ  
АСОЦИАЦИЯ НА СТУДЕНТИТЕ ПО СОЦИОЛОГИЯ В СУ  
КАТЕДРА СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ  
СУ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“  
Том 3, 2006-2007

---

УНИФОРМАТА КАТО СОЦИАЛЕН РЕГУЛАТОР  
В МОДЕРНОСТТА

**АННА ДЕЯНОВА**

Курсова работа по дисциплината "Социология на социалното  
регулиране"

Ръководител: ас. Петя Лазарова



**В** настоящата курсова работа в центъра на разсъжденията си ще поставя униформата като социален регулатор. Униформата обаче е модерен феномен, продукт на модерната държава и нейните основни дисциплиниращи дресировъчни инструменти, а именно йерархичния надзор, нормализиращата санкция и изпитът. “Дисциплината “фабрикува” индивиди, тя е специфичната техника на една власт, която превръща индивидите едновременно в обекти и в инструменти на своето упражняване“<sup>1</sup>.

“Дисциплината трябва да стане национална”, казва Гибер. “Държавата, която описвам, ще има проста, здрава и лесна за управление администрация. Тя ще прилича на големите машини, които с несложни механизми произвеждат голям резултат; силата на тази държава ще се роди от нейната сила; просперитетът ѝ – от нейния просперитет.”<sup>2</sup>

Униформата се явява едно от средствата, чрез които модерната държава и модерните институции “произвеждат” унифицирани, покорни индивиди. Това са индивиди като “болтове и гайки”, необходими за доброто функциониране на машината, наречена държавен апарат.

В модерната епоха е необходим точно този тип личност – подчиняваща се личност. Затова модерната държава “произвежда” точно такива индивиди, които да не се противопоставят на властта и нейните нареждания, а напротив - безропотно да се подчиняват на нейните изисквания, норми и предписания безмълвно да изпълняват заповедите и, най-важното, да не приемат това подчинение като наложено със сила отвън, а да го усещат като част от собствената си “философия”, като нещо обикновено.

---

<sup>1</sup> Фуко М., Надзор и наказание. Раждането на затвора. Част трета Дисциплина

<sup>2</sup> Стойчев В., Модерните армии като политически институции (стр.39)

Но, за да бъде осъзнато като нещо нормално и рутинно това подчинение, то трябва да бъде възпитано у всеки един човек. Всеки член на обществото трябва да бъде социализиран, да бъде приучен от най-ранна възраст да се подчинява, да изпълнява заповедите, да съблюдава за тяхното спазване.

Първата дисциплинарна институция, с която се сблъскват индивидите, или, по-точно, в която биват поставени, е институцията на училището. Една от основните функции на училището като дисциплинарна институция е да формира нови индивиди, да възпитава и да превъзпитава в основни принципи и норми, установени от властта като правилни и желани, да приучава към изпълнителност и послушание – качества, които са от основно значение за запазване целостта на модерната държава. Училището създава личности, за които трудът и точността се превръщат в ценност. Училището приравнява различията, като поставя еднакви изисквания пред всички индивиди, еднакви правила и еднакви наказания. То създава представата за “идеалния ученик”, като поощрява определени действия и наказва други. Това дава стимул на постъпилите в училището индивиди да се стремят с всичките си действия към този идеал. А този идеал всъщност представлява най-добрият “болт”, най-добрата “част за машината” – държава, “част”, която е добре оформена, без дефекти, и “част”, която ще кара “машината” да работи най-добре, безпроблемно.

Казармата е другата основна дисциплинираща институция на модерната държава. Казармата напълно преобразява индивидите, които попадат в нея и създава от тях нови личности. Това се постига отново, както и при училището, с множество различни техники за приучаване към послушание, изпълнителност, ред и дисциплина. В казармата индивидът става напълно нов човек – прекъсва се връзката му със света навън, преобразява се неговата външност – нова прическа, нова походка, нова изправена стойка, нов начин на говорене, ново облекло – униформа. В казармата индивидът първо се обезличава (откъсва се от естествената си среда, лишен е от контактите си; еднаквото сиво войнишко облекло премахва индивидуалността), напълно се “поглъща” от колектива, става част от еднообразна маса; а после придобива новата си същност, новото си лице и тяло, новият начин на

поведение, които му се налагат от по-висшестоящите, но които той бързо приема за даденост и не оспорва. Индивидът се научава на изпълнителност и послушание, на безропотност, на ред - “от безформеното тесто на непригодното тяло се създава една полезна машина...малко по малко стойката се изправя, лека-полека една пресметната принуда минава по всички части на тялото, завладява го, подчинява го, за да го има винаги на свое разположение, и след това незабелязано преминава в автоматизираност на навика.”<sup>3</sup>

Дисциплинарните институции са “фабрика” за производство на подчиняващи се личности, с които се захранват обществото и държавата. Всеки човек, минал през обучението в някоя от дисциплинарните институции, “носи в мозъка си утъпкани пътища на подчинение, готови “рефлекси” на покорство”<sup>4</sup>. Веднъж научена на подчинение и послушание, ред и дисциплина, личността се преобразява. Тя започва да пренася усвоените схеми на поведение и действие в по-нататъшния си живот. По този начин се пренасят част от принципите и методите за формиране и възпитание на личността от дисциплинарните институции навън към частното пространство или към други сфери и така в още по-голяма степен се разпространяват послушанието и редът – те се превръщат в обществена норма.

Характерно за всички дисциплинарни институции е постоянното присъствие на властта вътре в тях. Властовото отношение е в основата на функционирането на дисциплинарните институции. Властта е навсякъде – тя налага правилата за изпълнение, тя наблюдава за тяхното спазване. Тя дотолкова се слива с институциите, в които присъства, че в определен момент дори престава да бъде видима. Към нея се привиква, тя става даденост, с която всички свикват и на която никой не се противопоставя.

Униформата е инструмент на модерната държава, инструмент на дисциплинарните институции, който им помага да уеднаквят индивидите, да ги направят послушни и изпълнителни. Тя еднакво добре бива прилагана във всички дисциплинарни институции на модерната държава, за да създава равенство, за да

---

<sup>3</sup> Фуко, М. , Надзор и наказание. Раждането на затвора

<sup>4</sup> Хаджийски,Ив., Бит и душевност на нашия народ, Психология на военната дисциплина (стр.208)

масовизира, за да помага във възпитаването на “подходящи”, подчиняващи се индивиди.

Но, за да достигна до идеята за униформата като регулатор, произведен от логиката на модерната държава като инструмент за възпитаване и подчиняване, първо ще се опитам да проследя регулиращата функция на облеклото изобщо.

Още при предмодерните общества начинът на обличане е изразявал множество характеристики на индивидите – пол, възраст, съсловна принадлежност, професионален статус. Това продължава да бъде така и в Модерността. Облеклото е неразделна част от същността на индивидите, то е главният белег на личността. Облеклото обаче не е само външна обвивка, то предизвиква качествени вътрешни промени у личностите, защото определеният тип облекло изисква и специфичен начин на държание, характерен тип поведение и отношение. Същност на дрехата е, че тя изразява принадлежността на индивида към дадена група и съответно статус. “А доколкото няма установени други надеждни индикатори за статус, облеклото се явява не разширено аз на личността, а напротив – личността се явява разширено аз облекло.”<sup>5</sup>

Дрехата конструира не само социални, но и полови различия, защото децата от малки се социализират в определен тип норми, различни за момчета и момичета. Дрехите налагат определен начин на поведение и приучават към него. При момичетата например те не позволяват свободно движение на тялото, приучават към сдържаност, защото не е прието момичето да седи, както си поиска, например в разкряч. Жената не трябва да е свободна, а напротив – тиха и свита. Тя трябва да контролира непрекъснато своите действия. Тя трябва да се научи “да живее по женски, на доброто държание, неразделно телесно и морално, научавайки как да се облича и да носи различни дрехи, съответстващи на нейните последователни състояния – момиченце, мома за женене, съпруга, майка – и неусетно, усвоявайки ...как да връзва косите си, да мърда или да държи неподвижна дадена част от тялото

---

<sup>5</sup>Стойчев,В., Модерните армии като политически институции

си ..., да показва лицето си...женският морал се налага най-вече чрез дисциплината....чрез принудата на дрехите и косата”<sup>6</sup>.

По-горе казаното показва, че дрехите и начинът на обличане не са въпрос на собствен избор. Те са социален конструктор и биват налагани още от детска възраст, така че индивидите свикват с тях и ги приемат като допустимата рамка, в която е позволено и нормално да се “поставя” (облича) собственото тяло в зависимост от пол, възраст, професия, социално положение. Това доказва, че дрехата изпълнява социално регулираща функция в съвременното общество, тя има способността да възпитава в определени ценности, в определен начин на поведение и да йерархизира.

Дрехата и начинът на обличане може да се свърже със социалните роли, които се отреждат на индивидите в обществото, защото различните социални роли налагат свои изисквания за облекло, държание, отношение между хората. В Модерността се появява един феномен, който е непознат за периодите преди това, а именно разцепването на личността или раздвоението на личността. То става в резултат на ясното обособяване на двете сфери – на частното и на публичното – и изискването частните хора да се преобразяват в публични, излизайки в сферата на публичното. Така в тялото на един човек е възможно да съжителстват множество различни по своите функции роли, които човек трябва да съвместява, но и да различава. Облеклото е един от инструментите, които помагат за това съвместяване и различаване, защото самото облекло създава личност, налагайки определени норми на поведение и държание и изисквайки от страна на другите определено отношение в зависимост от облеклото.

Използвайки свойството на облеклото да регулира отношенията между хората, Модерността създава нов, още по-действащ инструмент за възпитание и дресиране, за подчиняване, а именно униформата. Тя притежава всички по-горе посочени характеристики на облеклото, но има по-голяма социално регулираща сила заради принципите, които стоят в основата на нейното създаване. Тя се

---

<sup>6</sup>Бурдийо,П., Мъжкото господство, Инкорпорирането на господството (стр.38)

появява с възникването на модерната държава и нейните основополагащи дисциплинарни принципи. Униформата е специфична дреха за модерността, защото е създадена въз основа на принципите на модерната, дресираща държава, чиято главна задача е “производството” на “подчинени и обучени тела, тела покорни”<sup>7</sup>, послушни, изпълнителни. Въвеждането на униформата като задължително облекло в повечето от дисциплинарните институции на модерната държава е условие за просъществуването ѝ и за непрекъснатото възпроизводство на съществуващата социална реалност, на господстващата власт и на обществото изобщо.

Униформите, както вече споменах по-горе, се появяват за първи път в училището и в армията. Това е така, защото тези две институции се характеризират като основни социализационни средища. Налагането на униформата в тях е свързано не просто с преобличане, а и с цялостно преобразяване на индивида – промяна на прическа, облекло, език, държание, действия. Униформата като инструмент на модерната държава цели създаването на нов индивид, с нов начин на действие, а обличането на униформата моментално активира изискваните способности – подчинение и дисциплина. Освен в училището и казармата, тя е характерна за повечето дисциплинарни институции на модерната държава, но в тях действат качествено еднородни принципи и механизми на социализация и контрол, затова не смятам за необходимо да правя разлика между униформите в различните институции.

В модерната държава униформата започва да изпълнява социално регулиращи функции в няколко насоки:

### ***1. На нивото на отделните индивиди:***

1.1. *Униформата регулира телата на облечените в нея индивиди.* Тя подчинява телата, като им задава точно определена последователност при обличането на отделните елементи от униформата, при поставянето и носенето на помощните “инструменти”. Подчинение на тялото се постига и чрез пристягания на

---

<sup>7</sup> Фуко М., Надзор и наказание. Раждането на затвора (стр148)

определени места, чрез прикриване или показване на части от тялото. “Облеклото винаги е в определен ред: токата на колана вляво или дясно, коланът винаги се намира на куките отзад; носи ли се колан – всички трябва да бъдат с колани; носи ли се шинел – всички трябва да са с шинели; носят ли се ръкавици – всички трябва да бъдат с ръкавици, и то само от един цвят – никакви лични изключения....Пушката..се държи в точно определено положение.”<sup>8</sup> Всички тези изисквания за начинът и последователността при обличането оказват натиск върху телата, предзадават начин на действие. На облеченото по специфичен начин тяло съответстват набор от движения, които може да извършва. Например носенето на тесни поли не позволява широк разкрач, специфичното облекло на рицарите в Средновековието пък ограничава мобилността на частите на тялото. В този смисъл униформата регулира телата, позволявайки им или ограничавайки ги да извършват определени движения.

1.2. *Тя унифицира индивидите, дисциплинира ги, налага им модел на поведение.*

Това е свързано до голяма степен с по-горе казаното, защото дисциплинирането и налагането на модел за поведение произтичат от подчиняването на телата. Унификацията се състои в това, че индивидите се изравняват, премахват се възможностите за индивидуалност и собствен избор при обличането и при държанието, а различността се наказва. По този начин униформата превръща носещите я в еднородна маса. Всеки е личност дотолкова, доколкото е член на колектива.

1.3. *Облеченият в униформа принадлежи към сферата на публичното. Дори извън институцията, към която принадлежи, дори след работно време униформеният трябва да се подчинява на нормите, които му налага специфичното му положение и статус.*

Облеченият в униформа представя самата институция, което предполага особен начин на държане и действие от негова страна. Това най-ясно може да

---

<sup>8</sup> Хаджийски,Ив., Бит и душевност на нашия народ, Психология на военната дисциплина (стр.187)

бъде видно при лекарите и при полицаите, които дори след работното си време, с или без униформа продължават да изпълняват своя “дълг”, да действат, като че ли са на работа и с униформа. Това показва, че униформата променя изцяло носещия я. Той започва да бъде в по-голяма степен публичен, отколкото частен човек. Дори в свободното си време той се придържа към нормите и правилата, наложени му за спазване от институцията, която представлява.

## **2. На междуиндивидуално ниво:**

2.1. *Униформата показва принадлежността на носещия я към определена институция, а това кара другите хора да се държат към обличеният в униформа като към институцията, която представлява.*

Това е свързано със статуса, който униформата дава, и с определените правила на поведение, които изисква от носещите я. Униформата не е просто дреха, тя представлява цял набор от норми за спазване, които са характерни за дадена институция. Униформеният спазва установените правила, държанието му към другите се осъществява по тези правила. Другите хора започват да се държат към униформения като към институцията, която представлява, защото виждат в него реда и нормите на самата институция. В униформата са въплътени основните принципи на дисциплинарните институции. Униформата регулира междуличностните отношения, защото предзадава модели на поведение на носещите я. Но обществото, създадено по правилата на модерната дисциплинираща държава, е възможно само ако всички индивиди в него са социализирани в установените правила. Затова всички дисциплинарни институции “възпитават” в нормите и правилата на съответната власт. В този смисъл и носещите униформа, и неносещите униформа знаят “правилата на играта” и отношенията между тях се осъществяват по тези правила.

Проблемът за отношението към носещия униформа може да се разгледа и през социалните роли, които имат хората в Модерността. В най-опростения вариант тези роли са поне две (тези роли всъщност са много повече, защото и в частното, и в публичното пространство индивидът има множество роли) – едната,

принадлежаща на частното пространство, и една – на публичното. Униформеният обаче, както казах по-горе, принадлежи в много по-голяма степен на публичното, а останалите го приемат основно през една от ролите му, а именно тази, за която униформата сигнализира.

*2.2. Макар че унифицира и изравнява индивидите, униформата може и да възпроизвежда различия, например полови, защото има различни униформи за мъже и за жени или да възпроизвежда йерархични различия.*

Униформата, произведена от логиката на модерната държава като възпитаващ, подчиняващ и дресировъчен инструмент има силна унифицираща способност. Но униформата е вид дреха, което означава, че тя, както всички останали дрехи, има и способността да възпроизвежда определени различия, които обаче са необходими за запазването на стабилно общество. Такова различие е например половото. Униформата възпроизвежда полови различия, има различни униформи за мъже и жени, които предполагат качествено различни отношения и действия. Различните униформи приучават към определен начин на поведение, който се смята за подходящ и допустим.

Униформата освен това е в състояние да възпроизвежда и йерархични различия. Това може да звучи неправилно след твърдението за унифициращата способност на униформата, но униформата има тази способност.

От една страна това възпроизвеждане на йерархични различия се осъществява чрез поставяне на различни допълнителни знаци върху униформите, които сигнализират за по-висок или по-нисък статус. Например при военните униформи основно броят на звездите на пагона показват съответния ранг, но униформата като облекло е една и съща. Подобно нещо може да се наблюдава и при ученическите униформи, където на отличниците се дават подобни отличителни знаци.

От друга страна това възпроизвеждане на различия може да се осъществява чрез обличането в различни униформи, които показват не само различия в йерархията, но и различия в професионален аспект. Например при лекарите

униформената престилка е в различен цвят в зависимост от функцията, която изпълняват (хирурзите носят зелени престилки)<sup>9</sup>. Униформите са различни и за различните институции, затова смятам, че униформите показват и различен професионален статус.

Униформата е феномен, произведен от логиката на модерната държава. Нейните основни функции са свързани с начина на “производство” на подходящи за модерните държави личности – покорни, изпълнителни, спазващи реда, установен от господстващата власт. Униформата е един от инструментите, чрез които се създават унифицирани индивиди, част от огромна, подчиняваща се маса, която не оспорва властта, а я приема за даденост и подрежда живота си по точно установени правила.

Униформата е възможна за приложение във всички дисциплинарни институции на модерната държава, където се възпитават и социализират индивидите. Затова тя намира приложение в институции като училището, казармата. Тя освен това е характерна и за институциите, свързани с налагането на реда и съблюдаването му – полиция.

Униформата изпълнява функции на социален регулатор, защото 1) регулира телата, като им позволява, ограничава или забранява определени действия, 2) възпитава в определени ценности и норми, 3) налага модели на поведение, които съответстват на тези ценности и норми, 4) регулира междуличностните отношения, като предзадава начини на действие и реагиране и предизвиква появата на определени властови отношения, 5) от една страна унифицира всички, облечени в униформа, но от друга страна възпроизвежда йерархии и по този начин допринася за структуриране на обществото.

Униформата внася ред не само в институциите, в които се прилага, но и извън тях. Тя приучава на схеми за поведение, които продължават да движат

---

<sup>9</sup> Това ми е направило впечатление от филми по темата, които са американски или западно-европейски продукции, така че не съм сигурна в сила ли е това правило и за България, но смятам, че това не е от особено значение. Важно е по-скоро да се види способността на униформата да показва и различията.

индивидите и след напускането на някоя от дисциплинарните институции. Униформата, заедно с останалите механизми на дисциплинарните институции, се използват като “еталон за организацията на цялото общество”<sup>10</sup>.

---

<sup>10</sup>Стойчев, В., Модерните армии като политически институции (стр.45)

**БИБЛИОГРАФИЯ:**

1. ХАДЖИЙСКИ, И., Оптимистична теория за нашия народ. Издателство “Отечество”, София, 1997
2. ФУКО, М., Надзор и наказание. Раждането на затвора. Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, София, 1998
3. БУРДИЙО, П., Мъжкото господство. Издателство “Лик”, София, 2002
4. СТОЙЧЕВ, В., Модерните армии като политически институции, дисертация, София, 2005